

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, М. КИЇВ
ІНСТИТУТ РУКОПИСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

«МИ ВИЇХАЛИ З СОКИРИНЦІВ...»: ТРЕВЕЛОГИ РОДИНИ ҐАЛАґАНІВ

Упорядкування, статті, коментарі:
Марина Будзар, Євген Ковальов

КИЇВ
StreamARLine
2019

УДК 929.7 Галагани:94(477)
М 57

«Ми виїхали з Сокиринців...»: тревелоги родини Галаганів: документальна монографія / упорядники: Марина Будзар, Євген Ковальов; за редакцією д.і.н., професора Ірини Колесник. – К.: StreamARLine, 2019. – 516 с. – («З Галаганівського архіву»).

Видання є продовженням проекту публікації документів з архіву родини Галаганів – однієї з найпомітніших серед української еліти XVIII–XIX ст. Книга містить тревелоги (описи мандрів) – щоденники та листи, написані під час подорожей Галаганів до Західної Європи у 40 х – 60 х рр. XIX ст. Авторами цих текстів є Григорій Галаган (1819–1888), його мати Катерина Василівна, уроджена графиня Гудович (1785–1868), дружина Катерина Василівна (1826–1897), уроджена Кочубей, син – Павло (1853–1869), а також наставник Григорія, близький друг його родини, Федір Чижов (1811–1877). Тексти, які у часі охоплюють 25 років, а у просторі – обшири від Дніпра до Атлантики, скомпоновано так, що через них оприявнюється мінливий світ середини XIX ст. у сприйнятті трьох поколінь однієї родини. У цих документах відтворено стиль життя, культурні уподобання тогочасного українського панства, важлива для нього соціально-економічна та політична проблематика, що уможливує глибше розуміння значущості цієї спільноти в українській історії XIX ст.

Для науковців-гуманітаріїв, дослідників соціокультурної історії України та всіх небайдужих до вітчизняної історико-культурної спадщини.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Лариса Буряк (Інститут біографічних досліджень, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Доктор історичних наук, професор Ярослава Верменич (Інститут історії НАН України).

Затверджено до друку Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 6 від 13 червня 2019 року).

ISBN 978-617-7786-01-5

© Будзар М.М., Ковальов Є., 2019
© Вид-во StramARLine
(ФОП Антоненко Л.І.), 2019

Двохсотріччю
Григорія Павловича Галагана
присвячується

*L'univers est une espèce de livre
dont on n'a lu que la première page
quand on n'a vu que son pays.*

Louis Charles Fougeret de Monbron, "Le Cosmopolite ou
le Citoyen du Monde", 1750.

*Світ схожий на книгу, і той, хто
бачив лише свою країну, читав у ній
лише першу сторінку.*

Луї Шарль Фуже де Монброн, «Космополіт, або Грома-
дянин світу», 1750 р.

Євген Ковальов

ПОДОРОЖ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ СВІТУ І САМОГО СЕБЕ

*Яке дивне, і звабне, і поривне, і чудове
в слові: дорога!*

і яка чудова сама вона, ця дорога!

Микола Гоголь. «Мертві душі».
Пер. з рос. Григорія Косинки.

У грудневому числі часопису «Киевская старина» за 1888 р. було надруковано некролог про незадовго перед тим померлого громадського діяча Григорія Павловича Ґалаґана, написаний Федором Герасимовичем Міщенком – українофілом, істориком і філологом, земляком небіжчика (обидва вони були уродженцями Прилуччини). Визначаючи чинники, які впливали на світогляд Г. П. Ґалаґана, Ф. Г. Міщенко зазначив, що до них слід віднести подорожі до Західної Європи¹. Для того, аби зрозуміти, наскільки же важливим було мандрування Європою у персональній історії Г. П. Ґалаґана та у родинній історії Ґалаґанів, необхідно з'ясувати, що означали закордонні подорожі для українського дворянства – регіональної соціальної спільноти у Російській імперії², до якої належала ця заможна і впливова поміщицька родина. Що спонукало українських дворян вирушати за кордон? Якими були правові, політичні, соціальні та культурні умови їхніх подорожей? Відповіді на ці питання прояснюють концептуальний контекст документів, опублікованих у цій монографії.

Путь є напрочуд цікавим міфопоетичним архетипом, котрий допомагає зрозуміти культурно-антропологічну значущість мандрів. В. Я. Пропп, дослідивши путь як міфологему, зауважив, що у фольклорі (казках, епосі) він нерідко є віссю оповідання, яке часто розпочинається виїздом героя з дому і закінчується його поверненням туди ж³. Подорожі Ґалаґанів дивним чином нагадують цю міфопоетичну схему. Сакральним осердям їхньої картини світу є родинна садиба у Сокиринцях, звідки зазвичай вирушали вони у свої мандри та сюди ж поверталися. Віддалення від цього осердя посилювало його сакральність і привабливість. Окрім того, путь є засобом самовдосконалення людини, для чого доводиться чимало потрудитися, долаючи перешкоди, але винагородою за це буде набуття вартісного знання про світ та про себе. Це, зрештою, символічна дія, що забезпечує перехід

---

¹ Міщенко Ф. Г. П. Ґалаґан (некролог). *Киевская старина*. 1888. № 12. С. 3.

² Йдеться про дворянство Лівобережної України, що походило від козацької старшини. Згідно з адміністративно-територіальним поділом, встановленим на початку XIX ст., це були дворяни Чернігівської та Полтавської губерній. Вони тривалий час залишалися консолідованою спільнотою, єдність якої забезпечувалася шлюбами, патронатно-клієнтельними зв'язками тощо.

³ Пропп В. Я. *Фольклор и действительность*. Избранные статьи. М.: Наука, 1976. С. 92.

юнака до дорослого життя¹, себто свідчення його спроможності самотійно рухатися власним «життєвим шляхом» (відзначимо принагідно, що *путь* є метафорою людського життя). Цей архетип є ключем до розкриття розмаїтості смислів галаганівських текстів-тревелогів.

У Російській імперії ледве не до самого кінця її існування панівною соціальною силою залишалося помісне дворянство, привілейований статус якого було гарантовано абсолютною монархією. Право подорожувати за кордоном стало невід'ємною частиною станових привілеїв російського дворянства. Це було закріплено законодавством упродовж другої половини XVIII ст. У маніфесті «Про дарування вольності та свободи всьому російському дворянству» Петра III від 18 лютого 1762 р. було зазначено, що кожний дворянин, котрий не перебуває на службі, має право виїздити до інших європейських держав, отримавши для цього паспорт у Колегії іноземних справ, але з обов'язком при потребі негайно повернутися до Росії за викликом уряду, причому невиконання цього обов'язку тягло за собою тяжке покарання – секвестр маєтків². Окрім того, цей же маніфест дозволяв російським дворянам відправляти своїх дітей до інших європейських держав для здобуття освіти³. Згодом право на закордонні подорожі було включено до закону, що остаточно визначив статус дворян у соціальній структурі Російської імперії – «Грамоти на права, вольності та привілеї шляхетного російського дворянства», виданої Катериною II 21 квітня 1785 р. У ній серед особистих привілеїв дворян було підтверджено їхнє право виїздити до чужих країв, а також дозволено вступати на службу в державах, що перебували у союзі з Росією⁴.

Українська козацька старшина, що до середини XVIII ст. уже перетворилася на землевласницьку еліту – «малоросійське шляхетство», прагнула досягнути рівності у правах та привілеях з великоросійським дворянством. Це зокрема стосувалося права на закордонну подорож, навчання та службу в європейських державах. Накази для Уложенної комісії 1767 р.⁵, складені переяславським, ніжинським, стародубським та чернігівським шляхетством, окрім загальної вимоги зрівняння у юридичному статусі українських шляхтичів з російськими дворянами, містили, між іншим, побажання одержати право «выхода в иностранные земли для службы, наук и житья тамо»⁶.

¹ Мандрювання на більш-менш далекі відстані як засіб соціалізації часто практикувалося у домодерних суспільствах. Промовистим прикладом є обов'язкова мандрівка ремісника-підмайстра як необхідна передумова набуття ним статусу цехового майстра.

² Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. Т. 15. № 11444. С. 913.

³ Там же. С. 914.

⁴ Там же. Т. 22. № 16187. С. 348.

⁵ Комісії, скликаної урядом Катерини II для складання нового уложення законів, тобто кодифікації права.

⁶ Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. К.: Основи, 1996. С. 126. Тексти наказів див.: Сборник Русского исторического общества. Т. 68. СПб., 1889. С. 136, 146, 192, 236.

Зрештою українське шляхетство було інтегровано до загальноімперського дворянського стану, одержавши усі права та привілеї, визначені Жалуваною грамотою дворянству 1785 р.¹, включно з правом подорожувати за кордоном.

Якщо не бракувало грошей та не обтяжували службові обов'язки, то мандрівка могла затягнутися на тривалий час. Дехто навіть оселявся за кордоном (причини могли бути різними – наприклад, бажання постійно користуватися комфортабельним європейським побутом, привабливість інтелектуальної та художньої культури Західної Європи або відраза до російського суспільно-політичного ладу). Прикладом цього є родина Розумовських, родичів Галаганів, яка тривалий час була зразком для українського панства: двоє синів гетьмана Кирила Розумовського, Андрій та Григорій, доживали свого віку в Австрійській імперії.

З часом у західноєвропейських країнах склалася мережа «російських колоній», себто місць більш-менш тривалого перебування російських підданих, що мешкали за кордоном (до них, наприклад, належала колонія російських художників у Римі, з якими Г. П. Галаган потоваришував, перебуваючи в Італії в 1842–1843 рр.). Ці «колонії» обумовлювали визначення маршрутів подорожей українського панства. Мережа їх була мінливою, змінюючись під впливом культурних тенденцій та політичних чинників.

Законодавчі акти другої половини XVIII ст. засвідчують, що гідними мотивами закордонних подорожей визнавалися здобуття освіти та служба в іноземних державах. Імовірно, що ця служба переважно вважалася практичним навчанням, себто засобом освіти (Андрій Розумовський, що в юності готувався до кар'єри військового моряка, деякий час прослужив у британському флоті²)³. Втім, якщо служба в іноземних державах цікавила небагатьох, то навчання у закордонних школах набуло значного поширення серед української шляхти впродовж другої половини XVIII ст. Київська академія, в якій панувала схоластика, більше не вважалася місцем, де панич зможе навчитися тому, що є необхідним для публічного та приватного життя (військової або цивільної служби, участі у становому самоврядуванні, управлінні маєтками, спілкуванні з рівними, вищими та нижчими – тому, що йменуватиметься згодом «мистецтвом жити у світі»). Тож українські шляхтичі з певними статками воліли давати своїм синам закордонну освіту – здебільшого у Німеччині, що славилася своїми університетами. І тут за приклад правили Розумовські: Олексій Григорович, фаворит російської імператриці Єлизавети, відправив свого молодшого брата Кирила, майбутнього гетьмана, в освітню мандрівку

¹ Когут З. Вказ. праця. С. 208–218.

² Васильчиков А. А. Семейство Разумовских. Т. 2. СПб., 1880. С. 13.

³ Не виключено, що право служби в іноземних державах було ремінісценцією давнього феодального «права від'їзду», себто переходу на службу до іншого государя.

до Німеччини та Франції, що тривала два роки – з весни 1743-го по весну 1745-го. В інструкції, яку Кирило отримав від брата перед від'їздом, зазначалося, що подорож ця потрібна «як для вивчення корисних наук, так і пристойних чесному кавалеру добрих вчинків»¹. Сини Кирила Григоровича також навчалися за кордоном². З середини XVIII ст. дедалі більше молодих українських шляхтичів зустрічається у матрикулах німецьких університетів³. Не оминула ця хвиля і Ґалаґанів: 21 серпня 1781 р. малоросійський дворянин Григорій Іванович Ґалаґан вступив на навчання до Лейпцігського університету⁴. В останній третині XVIII ст. країною, де молодий аристократ міг здобути ґрунтовну освіту і гідне виховання, вважалася Швейцарія (міста Лозанна і Женева). Окрім того, вважалося дуже корисним, щоб знатна молодь відвідала Францію, Італію та Велику Британію.

Так до дворянської культури увійшла «Велика подорож» (*Grand Tour*), себто кількалітня мандрівка Європою, що мала завершити освіту і виховання молоді людини, увівши її до дорослого життя. Метою такої подорожі було набуття навичок соціальної комунікації, з чим пов'язувалися удосконалення володіння мовами та розвинення естетичного смаку.

У педагогічній думці доби Просвітництва подорож вважалася одним з найважливіших виховних засобів. Саме так ставився до мандрів Жан Жак Руссо, що присвятив цій темі прикінцевий розділ свого знаменитого роману «Еміль» (1762 р.), який тривалий час був практичним посібником для виховання дітей⁵. Згідно з педагогічною концепцією Руссо, кількалітня мандрівка має завершити виховання молодого чоловіка, передуючи його одруженню, коли він стане цілковито самостійною людиною. Для молоді подорожі мусять стати філософськими студіями. Відтак необхідно навчитися подорожувати, додержуватися певних правил, щоб мандрівка стала справді корисною. З цього приводу Руссо писав:

Мандрівки дають подальший розвиток природним здібностям й остаточно роблять людину доброю чи злою. Повертаючись з мандрів світом, людина буває тим, чим буде все своє життя, а повертаються частіше злими, ніж добрими, тому що вирушає більше схильних до зла, ніж до добра. Молоді люди, погано виховані та погано спрямовані, заражаються у своїх подорожах усіма пороками народів, яких вони відвідують, і не переймають жодної з чеснот, перемішаних з цими пороками; але хто добре наділений

¹ Васильчиков А. А. Указ. соч. Т. 1. СПб., 1880. С. 24.

² Там же. Т. 2. С. 10–15, 18–22, 218–220.

³ Див. за списками, опублікованими у виданні: Андреев А. Ю. Русские студенты в немецких университетах XVIII – первой половины XIX века. М.: Знак, 2005. С. 352–387.

⁴ Там же. С. 380.

⁵ Про вплив руссоїстських педагогічних ідеалів, почерпнутих з «Емілія», на освіту і виховання дітей у дворянських родинах ще у першій чверті XIX ст. див. у спогадах про дитинство українського історика і громадського діяча М. І. Костомарова (1817–1885), сина поміщика Воронежської губернії: Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. К.: Лыбидь, 1990. С. 428–429.

природою, у кому добрі задатки отримали добрий розвиток і хто мандрує з щирим наміром навчитися, ті всі повертаються кращими й мудрішими, ніж були при відправленні. Так мандруватиме й мій Еміль...¹

Головною метою подорожування, на думку Руссо, мало бути ознайомлення з громадсько-політичним ладом інших націй заради пізнання того, що є істинною свободою. Упродовж близько двох років молодий чоловік має мандрувати європейськими державами, опанувавши дві або три мови, побачивши видатні пам'ятки природи, знайомлячись з урядованням, мистецтвами, людьми. Руссо вважав бажаним, аби молодий мандрівник потоваришував з гідними людьми інших націй і потім підтримував би ці знайомства через листування: «Окрім того, що зносини з віддаленими країнами можуть бути корисними та завжди приємні, це є чудовим засобом проти національних забобонів, які, нападаючи на нас усе життя, рано чи пізно здобувають над нами перемогу»².

Будучи засадничим прибічником аграризму, Руссо пропагував переваги сільського трибу життя перед міською цивілізацією, котра, на його думку, псує моральність людства, тому радив молодим мандрівникам не затримуватися надовго у великих містах, що є занадто космополітичними й переповнені спокусами:

Усі столиці схожі одна на одну: всі народи тут змішуються, усі звичаї зливаються; не сюди слід іти вивчати нації. Париж і Лондон – на мій погляд – одне й те ж саме місто. [...] Як тільки-но мені кажуть про місто, де є двісті тисяч душ, я уже наперед знаю, як там живуть. Через те, що я міг би дізнатися понад це, на місці, не варто туди вирушати.³

Тож Руссо радив оглядати великі міста лише мимохідь, звертаючи якомога більше уваги на селянство: «...Це сільська місцевість утворює країну, і це сільське населення утворює націю»⁴.

Руссоїстський ідеал «філософської подорожі» ще тривалий час залишатиметься лейтмотивом мандрівок у культурі європейських еліт, й українське панство не становило виключення.

Окрім освіти важливим мотивом від'їзду за кордон з другої половини XVIII ст. стає лікування на європейських курортах. К. Г. Розумовський, будучи 1766 р. в Італії, відвідав лікувальні термальні джерела («теплиці») біля Пізи та Сієни⁵. На середину XIX ст. в Європі існувала мережа бальнеологічних курортів, що стали улюбленими місцями проведення часу для еліти суспільства. У Центральній Європі до найзнаменитіших належали Карлсбад (Богемія), Кіссінген (Баварія) та Емс (Рейнланд), у Франції доби Другої імперії – Віші.

¹ Rousseau J.-J. *Émile ou De l'éducation*. Paris, 1851. P. 566.

² Ibid. P. 587.

³ Ibid. P. 583.

⁴ Ibid. P. 585

⁵ Васильчиков А. А. Указ. соч. Т. 1. С. 344.

Під кінець XVIII ст. серед британської аристократії поширилася мода на лікування морською водою, яке пропагував д-р Річард Рассел. Першим британським приморським курортом став Брайтон. Незабаром, за прикладом британців, до моря потягнулася знать інших країн Європи. По завершенні Наполеонівських війн європейська аристократія облюбувала Ніццу – середземноморське місто з субтропічним кліматом, де прийнято було проводити зимовий сезон. Французький імператор Наполеон III уподобав для відпочинку на атлантичному узбережжі місто Біарріц, що швидко перетворилося на фешенебельний аристократичний курорт.

Відтак для суспільної еліти курорти – містечка, оточені багатю природою, де можна було позбутися суєти великого міста, живучи з усіма зручностями, до яких ці люди звикли, – стають важливими комунікаційними майданчиками зі своєю ритмікою побуту та відповідними умовами спілкування. Ця соціокультурна реальність відбивається у белетристиці, де за добрий приклад може правити «водяне товариство» з «Героя нашого часу» Михайла Лермонтова.

Зрештою, на підґрунті освітніх і лікувальних практик мандрювання постає туризм – соціокультурне явище, в якому сполучилися мотиви фізичного і духовного оздоровлення, урізноманітнення світовідчуття і розширення меж власного комунікаційного поля. Цьому сприяв романтизм з його орієнтацією на природність й історизм. Очікування естетичної насолоди від споглядання природних феноменів і старожитностей було важливим стимулом до подорожування. Окрім цього, давався взнаки топос мандрів як втечі від обридлої безглуздості великосвітського життя, що культивувався літераторами-романтиками.

Доволі стрімко розвивалася туристична інфраструктура – готелі, гіді-провідники тощо. На допомогу мандрівникам друкувалися численні путівники зі статистичними, топографічними та історичними відомостями. З'явилися видавничі підприємства, що спеціалізувалися на путівниках – «John Murray» (Велика Британія), «Baedeker» (Німеччина). Важливе значення для культури подорожування мали белетризовані описи мандрів. У цьому літературному жанрі працювали великі письменники – для прикладу достатньо буде згадати «Італійську подорож» Гете або ж твори про мандрювання Італією Стендаля. Для читачів, включених до російського культурного ареалу, а саме такими були українські дворяни другої половини XVIII – першої половини XIX ст., літературним взірцем подорожі стали «Листи російського мандрівника» Миколая Карамзіна¹. До речі, шеститомне видання цього знаменитого карамзінського твору є в каталозі «кімнатної бібліотеки» Ґалаґанів 1815 р.² Зважаючи на нормотворчу функцію белетристики для «освіченого суспільства» того часу, очевидно,

¹ Див.: Лотман Ю. М. Сотворение Карамзина. М.: Мол. гвардия, 1998. 382 с.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 1475. Од. зб. 1276. Арк. 1 зв.

що бажання подорожувати підживлювалося читанням. Белетризовані описи подорожей разом з різноманітними путівниками створювали мандрівнику «горизонт очікування» – заздалегідь сформований комплекс образів того світу, куди він вирушав. Результат мандрівки залежав від міри відповідності побаченого очікуваному.

Суттєвий вплив на культуру подорожей українського дворянства мали соціально-політичні процеси загальноєвропейського масштабу – Французька революція кінця XVIII ст., революційні вибухи 1830 та 1848 рр. Російський уряд відповідав на революційні виклики з Заходу ізоляціонізмом. Мережа державних навчальних закладів, що інтенсивно розбудовувалася з початку XIX ст., мала задовольнити освітні потреби дворянства замість іноземних шкіл. Уряд вдається і до прямого обмеження можливості виїзду за кордон. Це, зокрема, було властиво консервативному режиму, що панував у Російській імперії під час царювання Миколая I (1825–1855). 18 лютого 1831 р. з'явився указ «Про виховання російського юнацтва переважно у вітчизняних навчальних закладах». Згідно з ним, молодь віком до 18 років мусила здобувати освіту тільки в Росії. Виключення з цього припису могли відбуватися лише за особистою згодою імператора. Порушення указу, себто навчання за кордоном, каралося позбавленням права вступати на державну службу. Обґрунтовано це було так:

Ми зі скорботою бачимо деякі приклади прагнення до освіти юнацтва поза державою і шкідливі наслідки для тих, які таке чужоземне виховання здобувають. Молоді люди повертаються іноді до Росії з самими хибними про неї поняттями. Не знаючи її істинних потреб, законів, звичаїв, порядку, а нерідко і мови, вони є чужими посеред усього вітчизняного¹.

Втім, й у Миколаївську добу «Велика подорож» вважалася необхідною умовою для повноти освіти і виховання молодого аристократа. Спадкоємець російського престолу цесаревич Олександр Миколайович мандрував Європою понад рік – з квітня 1838-го до червня 1839-го (цьому передувала подорож Російською імперією), відвідавши більшість європейських держав, за виключенням Франції, де правив ненависний його батькові король Луї-Філіп Орлеанський, зведений на престол завдяки Липневій революції 1830 р., а також віддалених країн Піренейського півострова. Найбільше часу він провів у Німеччині (включно з Австрією), Італії та Великій Британії. Цесаревич оглядав пам'ятки, брав участь у світських розвагах, військових парадах і маневрах, лікувався на курортах.²

Припускаємо, що закордонна мандрівка цесаревича стала зразком для петербурзької «золотої молоді», до якої належав Г. П. Галаган. Його власна «Велика подорож» 1841–1843 рр. багато у чому нагадує ман-

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 6. Ч. 1. № 4364. С. 167–168.

² Татищев С. С. Император Александр II. Его жизнь и царствование. Т. 1. СПб., 1903. С. 93–107

дрівку Олександра, хоча, звісно, з поправкою на величезну різницю в їхніх соціальних статусах. Наприклад, обох молодих людей супроводжували наставники: Олександра – В. А. Жуковський, а Галагана – Ф. В. Чижов; найбільше часу Григорій Павлович присвятив перебуванню у Німеччині та Італії (запланована подорож до Великої Британії не відбулася), так і не завітавши до Франції; важливе значення мало для нього оздоровлення на курортах; цесаревич на початку своєї подорожі перебував з батьками, а Галаган час від часу приєднувався до матері, сестри та зятя, які мандрували Європою одночасно з ним.

Миколай I був невдоволений тим, що його піддані інколи оселяються в іноземних державах, не бажаючи повертатися до Росії. Це спричинило появу указу від 17 квітня 1834 р., за яким термін перебування росіян за кордоном обмежувався: для дворян – п'ятьма роками, а для інших станів – трьома роками. Особи, які не повернуться до Росії вчасно, підлягали покаранню: мали бути оголошені безвісті відсутніми з взяттям їхнього майна в опіку¹.

Виїзд російських підданих за кордон значно ускладнився у добу «Похмурого семиріччя» – семи останніх років царювання Миколая I, з 1848-го по 1855-й, коли російський уряд, наляканий революційним рухом, що поширився на більшу частину Європи, вдався у крайню реакцію і намагався звести до мінімуму контакти приватних осіб з Заходом. Це унеможливило подорож Г. П. Галагана з молодою дружиною Катериною Василівною за кордон, призначену було на весну 1848 р. М. А. Рігельман, двоюрідний брат Галагана, чиновник канцелярії київського генерал-губернатора, писав йому в листі від 26 березня 1848 р.:

Ваша закордонна мандрівка, на жаль для вас і для егоїстичного задоволення мого, не може відбутися через перевероти бунтівливого заходу, що повстає проти законної влади, як каже маніфест. Ми уже одержали указ про невидачу російським підданам закордонних паспортів, окрім особливих випадків, і то з височайшого дозволу².

Перша закордонна подорож молодого подружжя відбулася тільки у 1850–1851 рр. – тоді, коли «бунтівливий Захід» уже вгамувався.

Указом від 15 червня 1851 р. термін перебування за кордоном російських підданих було скорочено: для дворян – до двох років, а для усіх інших – до року. При видачі закордонного паспорта було запроваджено стягнення збору, окрім платні за бланк, – по 250 руб. сріблом за кожні 6 місяців (ті, хто їхав лікуватися, мусили платити менше – по 50 руб. сріблом).³

Лібералізація суспільно-політичного життя у Росії з початком правління Олександра II (1855–1881) істотно полегшила виїзд за кордон. Збір,

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 9. Ч. 1. № 6994. С. 294–295.

² Частная переписка Г. П. Галагана. Киевская старина. 1899. № 6. С. 441.

³ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 26. Ч. 1. № 25307. С. 411.

запроваджений у 1851 р., було скасовано указом від 26 серпня 1856 р. Надалі лише стягувалася платня за бланк закордонного паспорта, що дорівнювала 5 руб. за кожні 6 місяців.¹ А указ від 29 травня 1857 р. збільшив термін перебування за кордоном до п'яти років. Причому було дозволено подовжувати цей термін за згодою представників влади, уповноважених видавати паспорти – губернаторів, генерал-губернаторів та градоначальників².

Отже, закордонні подорожі обумовлювалися суспільно-політичними процесами, властивими як Російській імперії, так і Західній Європі. Згідно з офіційними відомостями, кількість російських підданих, що вирушали на Захід на більш-менш тривалий час (без урахування короткотермінових подорожей), упродовж 1840-х рр. невинно зростала: 1844 р. їх було 3585, 1845 р. – 3891, 1846 р. – 4101, 1847 р. – 4361. Згідно з докладними даними за 1846 р., дворяни становили трохи більше чверті від загальної чисельності осіб, що виїхали з Росії, причому для переважної більшості з них приводом закордонної подорожі було лікування. Внаслідок революційних подій на Заході 1848–1849 рр. кількість мандрівників різко скоротилася: 2204 – у 1848 р., 1345 – у 1849 р. Проте незабаром знову намітилося зростання: 1850 р. – 3436, 1851 р. – 4697. Потім був спад, спричинений Кримською війною, але ліберальний початок царювання Олександра II ознаменувався небаченим доти потоком бажуючих відвідати Захід: у 1860 р. за кордон виїхало понад 43 тис. осіб.³ Зауважимо, що мандрівки Галаганів Європою доволі добре корелюються з цими тенденціями: вони подорожували у 1841–1843, 1850–1851, 1860–1861 та 1866 рр.

Насамкінець зазначимо, що для українського панства закордонні мандрівки ставали нагодами проявити свої ідентичності – національну, регіональну, локальну⁴, стану, культурну тощо. І подорожі, своєю чергою, стимулювали переосмислення цієї системи ідентичностей та її модернізацію.

¹ Там же. Т. 31. Ч. 1. № 30889. С. 808–809.

² Там же. Т. 32. Ч. 1. № 30889. С. 808–809. Див. також: Устав о паспортах и беглых // Свод законов Российской империи. Изд. 1857. СПб., 1857. С. 99.

³ Гросул В. Я. Русское зарубежье в первой половине XIX в. М.: РОССПЭН, 2008. С. 23–24.

⁴ Галаганам – «сокиринську».

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ НА ВКЛАДЦІ:

- Потапов М. Портрет К. В. Галаган (ст.). Без дати. Полотно, олія. ЧХМ ім. Г. Галагана.
- Серебряков В. О. Портрет Г. П. Галагана. 1843. Полотно, олія. ЧХМ ім. Г. Галагана.
- Цапф Г.-К.-Ю. Портрет К. В. Галаган (мол.). 1847. Папір, акварель, білило. ЧХМ ім. Г. Галагана.
- Невідомий автор. Портрет П. Г. Галагана. 60–70-і рр. XIX ст. Полотно, олія. ЧХМ ім. Г. Галагана.
- Невід. художник. Портрет М. П. та П. Є. Комаровських. Початок 1840-х рр. (?). Папір, акварель. ЧХМ ім. Г. Галагана.
- Вікові дуби сокиринського парку. Зліва направо: Катерина Василівна (ст.), Павлусь, Григорій Павлович Галагани. Світлина. Початок 1860-х рр. ЦДАМЛМ. Ф. 304. Спр. 71. Арк. 16.
- Павлусь Галаган та його вихователь Жуль Таньон біля української хатки. Після 1866 р. ЦДАМЛМ. Ф. 304. Спр. 71. Арк. 40.
- Закордонний паспорт Г. П. Галагана. 1841 рр. ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 201. Арк. 2, 5зв.
- Закордонний паспорт К. В. Галаган (ст.). 1861 р. ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 712. Арк. 1, 1зв.
- Ауер К. Вид Львова в напрямку Краківського передмістя (нині проспект Свободи). Сер. XIX ст. Кольорова літографія. За виданням: Введенський О. Львів і Галичина у літографіях Карла Ауера. Львів, 2012. С. 18.
- Ауер К. Вид Львова з півночі. Сер. XIX ст. Кольорова літографія. Там само. С. 19.
- Ауер К. Броди. Новий ринок. Сер. XIX ст. Кольорова літографія. Там само. С. 30.
- Ауер К. Кальварія Збжидовська. Сер. XIX ст. Літографія. Там само. С. 73.
- Лангер Й. Тинська церква (Костел Божої матері перед тином). Прага. 1840. Гравюра на металі. URL: <https://aukro.cz/praha-tynsky-chram-haase-oceloryt-1836-6924683615>.
- Таннер Й. Бібріх. Гравюра. 1840. URL: [https://de.wikisource.org/wiki/Seite:Andenken_an_den_Rhein_\(1840\)_004.jpg](https://de.wikisource.org/wiki/Seite:Andenken_an_den_Rhein_(1840)_004.jpg).
- Вілмманн Е. Вид Гейдельберга. 1840. Гравюра на металі. URL: <https://www.ebay.co.uk/itm/Heidelberg-Original-Steel-Engraving-N-u-Ed-Willmann-1875-/142697816673>
- Поппель Й. Бад Кіссінген. Вид на Заале з руїнами замку Боденлаубен. 1850. Гравюра. URL: https://www.zvab.com/servlet/BookDetailsPL?bi=15108972418&searchurl=hl%3Don%26sortby%3D20%26tn%3Dbad%2Bkissingen%2Bbotenlauben&cm_sp=snippet-_srp1_-image3#&gid=1&pid=1.
- Джерело «Шпрудель» в Карлсбаді. Сер. XIX ст. Гравюра. URL: <https://cdn8.picryl.com/photo/1850/12/31/der-sprudel-in-carlsbad-231de8-1600.jpg>.
- Поппель Й. Собор в Майнці. 1846. Гравюра на металі. URL: <https://www.iberlibro.com/servlet/BookDetailsPL?bi=22680031377#&gid=1&pid=1>
- Ділманн Я. Франкфурт. Старовинний будинок, з якого Лютер проповідував людям. 1848. Гравюра. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Frankfurt_am_Main._Album_der_interessantesten_und_sch%C3%B6nsten_Ansichten_alter_und_neuer_Zeit.
- Ділманн Я. Франкфурт. Синагога. 1845. Гравюра. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Frankfurt_am_Main._Album_der_interessantesten_und_sch%C3%B6nsten_Ansichten_alter_und_neuer_Zeit.
- Женева. XIX ст. Гравюра. URL: https://www.ville-ge.ch/musinfo/bd/mah/images_museumplus/big/0001546000/0001546831_0000262989_OG.JPG/
- Гент з півдня. 1837. Кольорова літографія. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zuid_1837.jpg.
- Строссе К. Ф. Панорама Рима. Фрагмент. Гравюра на металі. 1851. URL: <https://www.robinhalwas.com/3225/019053-dr-emil-brauns-panorama-von-rom-aufgenommen-vom-casino-der-villa-ludoviso.jpg>
- Іванов О. А. Майстерня художника в Римі. До 1837 р. Акварель. За виданням: Немировская М. А. Акварель и рисунок XVIII – первой половины XIX века в собрании ГТГ. М., 1984. С. 130.
- Мюлер Р., Хорнер Ф. Кастелламаре. 1836. Літографія. URL: <https://www.liberoricercatore.it/stampe-antiche-dal-1831-al-1844/>.
- Вілмманн Е. Париж. Гравюра на металі. 1860. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edouard_Willmann_Paris_1860.jpg.

ЗМІСТ

Ковальов Є. Подорож як засіб пізнання світу і самого себе	5
ЧАСТИНА I. ПОДОРОЖ 1841–1843 РОКІВ	14
Розділ 1. Григорій Галаган: щоденникові нотатки, листування з матір'ю і наставником	14
§ 1. «Тут вільно можна дихати, особливо малоросіянину»: <i>фрагмент з «Журналу» Г. Галагана, 1841 р.</i>	14
§ 2. «Усі лани куп'янисті оброблено як сад»: <i>листи Г. Галагана матері, 1841–1843 рр.</i>	40
§ 3. «Тут кожне слово лилося з любові до вас і з відданості істині»: <i>листи Ф. Чижова Г. Галагану, 1841–1843 рр.</i>	147
Розділ 2. Катерина Галаган (старша): дорожні нотатки, листування з сином і Ф. Чижовим	201
§ 1. «Ферми, побудовані у горах, настільки мальовничі, що можна побачити смак мешканців»: <i>дорожні нотатки К. Галаган (старшої), 1841–1842 рр.</i>	201
§ 2. «Які чудові місцини та цікаві ми проїжджали»: <i>листи К. Галаган (старшої) сину, 1841–1842 рр.</i>	272
§ 3. «Вірите Ви чи ні, але я пишу, запитуючи серце»: <i>листи Ф. Чижова К. Галаган (старшій), 1841–1842 рр.</i>	280
ЧАСТИНА II. ПОДОРОЖ 1850–1851 РОКІВ	294
Розділ 1. Григорій Галаган: «Я хочу присвятити хвилини дозвілля опису нашої подорожі...». Начерк подорожі Німеччиною, Бельгією, Англією та Францією у 1850 р.	294
Розділ 2. Григорій та Катерина Галагани: листування з родичами	310
§ 1. «Дуже сумно і за своїми, і за батьківщиною»: <i>з листування Г. Галагана з О. Кочубеєм, 1850–1851 рр.</i>	310
§ 2. «Я в такому захваті від моря, що насилу від нього віддаляюся...»: <i>листи Катерини Галаган (молодшої) свекрусі, 1850 р.</i>	321
ЧАСТИНА III. ПОДОРОЖІ 1861–1866 РОКІВ	325
Розділ 1. Катерина Галаган (старша): листування з сином. «Чим більше бачиш і помічаєш з увагою, тим більше вчишся», 1860–1861 рр.	325
Розділ 2. Григорій Галаган: листування з дружиною і сином 1861 р.	405
§ 1. «Будь ласка, друже мій, пиши мені частіше»: <i>листи Г. Галагана дружині, 1861 р.</i> ...	405
§ 2. «Шкода, що ти не зі мною...»: <i>листи Г. Галагана сину, 1861 р.</i>	438
Розділ 3. Григорій та Павло Галагани: дорожні нотатки, листування 1866 р.	440
§ 1. «Львів став містом цілковито польським»: <i>начерк листа Г. Галагана М. Юзефовичу, 1866 р.</i>	440
§ 2. «Увійшовши до церкви, ми натрапили на проповідь...»: <i>Г. Галаган, «Дорожні нотатки: католицьке богослужіння у Кракові», 1866 р.</i>	442
§ 3. «Вчора, після сніданку, я поїхав дорогою в Randan»: <i>Г. Галаган, «Лісове господарство у Віші», 1866 р.</i>	445
§ 4. «Гори високі та дуже здалеку гарні»: <i>дорожні нотатки П. Галагана, 1866 р.</i>	449
§ 5. «Ми тут прожили дуже добре...»: <i>щоденник П. Галагана, 1866 р.</i>	456
<i>Post scriptum.</i> Закордонна мандрівка 1866 р. у «Записнику» Г. Галагана	468
Будзар М. Теренами Європи: особний досвід українського панства	470
Глосарій	489
Показчик імен	495
Показчик географічних назв	508

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, М. КИЇВ
ІНСТИТУТ РУКОПИСУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

«МИ ВІЇХАЛИ З СОКИРИНЦІВ...»: ТРЕВЕЛОГИ РОДИНИ ҐАЛАҐАНІВ

Упорядкування, статті, коментарі:
Марина Будзар, Євген Ковальов

Оформлення М.А. Мужецька
Верстка О.С. Антоненко

Підписано до друку 25.07.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Франклін. умов.друк. арк 32,25
Наклад 500 прим.

Видавництво ФОП Антоненко Л.І. «StreamARLine»
м.Київ, вул. Героїв Дніпра, 34, оф.306 т.: 067 768 16 73

Надруковано:
ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «ДС ДЕНЬ ПЕЧАТИ»
Адреса 20152, м. Київ, Дніпровський р-н, вул. Березняківська 28
т.: 044 38-38-776